
Albert András:

A vallásszabadság és a vallási tolerancia János Zsigmond fejedelemségében (1559-1571)

Abstract: Religious freedom and religious tolerance in the principality of János Zsigmond („John Sigismund”) (1559-1571)

The freedom of religion and religious tolerance proclaimed in the 16th-century Transylvania was unique in the 16th-century Europe. It was no longer a state religion, the princely power was above that of the church, but it had no right to differentiate between them. The territorial principle announced in the Peace of Augsburg in 1555, „cuius regio eius religio” did not prevail in Transylvania. Several denominations lived together in cities and villages. The landlord of the area had no say in the religious affiliation of his serfs. Everyone decided on their own religion and its practice. Prince János Zsigmond, together with the Transylvanian orders, accepted the principle of free thought and free preaching, unlike in Western European countries, they did not exterminate freedom of religion and conscience with fire and iron, but instead discussed the various tenets and religious differences in religious debates. With the proclamation of the religious peace of Torda in 1568, Transylvanian prince János Zsigmond and the Transylvanian orders favored peace and tolerance against the religious intolerance of the Reformation in Saxony and Switzerland the emerging denominations over the religious intolerance of the Reformation in Saxony and Switzerland.

Keywords: religious freedom, religious tolerance, Edict of Torda, recepta religio, religious disputes.

Absztrakt: A vallásszabadság és a vallási tolerancia János Zsigmond fejedelemségében (1559-1571)

A 16. századi Erdélyben kihirdetett vallásszabadság és vallási tolerancia egyedülálló volt a 16. századi Európában. Nem volt többé államvallás, a fejedelmi hatalom fölötté állt az egyháznak, de nem volt joga különbséget tenni közöttük. Erdélyben nem érvényesült a

„cuius regio eius religio” területi elv, amelyet az 1555-ös Augsburgi Békében hirdettek meg. A városokban és a falvakban több felekezet élt együtt. A terület földesura nem szólhatott bele jobbágysági vallási hovatartozásába. Mindenki maga döntött vallásáról és annak gyakorlásáról. János Zsigmond fejedelem az erdélyi rendekkel egyetemben a szabad gondolkodás és szabad igehirdetés elvét elfogadva, a nyugat-európai országoktól eltérően nem tűzzel és vassal irtotta a vallás- és lelkiismereti szabadságot, hanem hitvitákon tárgyalták meg a különböző hittételeket és vallási nézetkülönbségeket. Az 1568-as tordai vallásbéke kihirdetésével János Zsigmond erdélyi fejedelem és az erdélyi rendek - a szászországi és svájci reformáció vallási türelmetlenségével szemben -, a kialakulóban lévő felekezetek közötti békét és toleranciát részesítették előnyben.

Kulcsszavak: vallásszabadság, vallási tolerancia, Tordai ediktum, recepta religio, hitviták.

Az erdélyi vallásszabadság és vallási tolerancia történeti előzményei (1541-1568)

A magyar királyi udvar 1541-es átköltözése után politikai és vallási nyugtalanság lett úrrá Erdélyben.¹ Az Erdélyi Fejedelemségben a négy bevett vallás (katolikus, evangélikus lutheránus, református és unitárius) törvénybe iktatása és szabad gyakorlásának biztosítása mögött politikai erők és érdekek húzódtak meg. Az erdélyi vallássza-

¹ Somogyi Ambrus történetíró ezt így értékelte: „Sosem létezett egységes köztársaság vagy nép, amelynek polgárai között, ezért vagy azért, széthúzás ne támadt volna. [...] Ez a széthúzás lett a pártoskodások okozója, amelyek végül valamilyen szektává különültek el. A görögök az efféle szakadárokat az »elválasztani« szóból származtatott jelzővel bélyegezték meg (haereticus) [...] Atyáink idejében is felütötte fejét a vallási viták következtében keletkezett meghasonlás, mely botrány mindent felkavart. [...] A szekta nyilvánosságot kapott, és rövid időn belül csudamód megvetette a lábát. Evangélikus névvel illették, mert tagjai a lelki üdvösség elnyerésére semmi más törvényt nem ismertek el követésre méltónak, csak azt, amelyet az apostolok és Krisztus adtak. [...] Hirdették az egyházi vezetők romlottságától maga Krisztus különíti el népét, és tőlük különválasztva, újra egyesíti őket. Ebből később rengeteg vita született. A dolog óriási változásokat idézett elő.” Ld. Somogyi Ambrus: História Magyar- és Erdélyország dolgairól. Attraktor Kiadó, Gödöllő, 2007. 8–9. p.

badság 'szükségyszerűsége' az 1437-es *Kápolnai Unió*ban² megszületett politikai egyezségben és toleranciában gyökerezett. Az erdélyi rendek, a három politikai nemzet (magyar, székely és szász) képviselőiben korán felismerték a politikai egymásrataltság fontosságát, a kölcsönös tolerancia és tisztelet jelentőségét. A négy bevett vallás rendszere fokozatosan alakult ki az Erdélyi fejedelemségben.

Először az 1557 júniusában tartott országgyűlésen mondták ki a vallásszabadságot és toleranciát a római katolikus és evangélikus lutheránus vallásokra.³ Izabella királyné fogalmazta meg a korabeli erdélyi társadalmi és vallási igényt, hogy az uralkodó legyen az új 'vallásfelekezetek' pártfogója és védelmezője. Kijelentése alapján az uralkodót a tisztsége és státusza kötelezte arra, hogy a létrejött vallások felett őrködjön, és azokat támogassa.

János Zsigmond fejedelem 1564. január 2-ra egybehívta a segesvári országgyűlést. Az új adók és a hadfelkelés mellett vallásügyi kérdésekkel is foglalkoztak. Az országgyűlésen megújították a korábbi kolozsvári végzést, amelynek értelmében mindenki szabadon vallhatja és hirdetheti azt a teológiai tanítást, amelyet választott. Határozatban tiltották meg a vallásüldözést és az erőszak alkalmazását. A karánsebesi katolikusok és protestánsok közötti konfliktus megoldására elrendelték a templom közös használatát.⁴

A segesvári országgyűlés berekesztése után a szász és magyar lutheránus lelkészek között kialakult úrvacsorai viták miatt Dávid Fe-

² Az 1437. szeptember 16-án megkötött szerződésben az erdélyi vajdaságban élő magyar, székely és szász nemzet előjárói feltétlen hűséget fogadtak a magyar királynak. Ezen felül kölcsönös segítségnyújtási egyezményt kötöttek, valamint rendezték az egyházi és világi hatalom és a három nemzet közötti politikai konfliktusokat.

³ Zoványi Jenő: *A magyarországi protestantizmus története*. Máriabesnyő-Gödöllő, 2004. I. 31.p. - Endes Miklós: *Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története*. I-II. Budapest, 1935. I. 140. p.

⁴ Zsilinszky Mihály: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformatiotól kezdve*. I. köt. A reformatiotól a bécsi békéig. (1523-1608) Budapest, Franklin Társulat, 1881. 124. p.

renc kérésére 1564. április 9-re összehívták a nagyenyedi zsinatot.⁵ A fejedelem egyik tanácsosával, Blandrata György személyében képviseltette magát, hogy a zsinaton biztosítsa a rendet és a vitatkozó felek közötti kölcsönös tiszteletet.⁶ A zsinat célja az volt, hogy a különböző úrvacsorai tanításokat megvitassák, a tiszta tanítást megfogalmazzák, és azáltal a közbenjáró Jézus Krisztust együtt magasztalják.⁷ A vitázó felek (lutheránusok, sacramentáriusok) különböző teológiai nézeteket foglalmaztak meg az úrvacsoráról és annak kiszolgáltatásáról. A szászok és a magyarok formailag szétváltak egymástól. A magyar és székely katolikusok Alesius Dénest, a szászok Hebler Mátyást, a kálvini hitelveket valló magyarok pedig Dávid Ferencet választották meg szuperintendensnek. Balázs Mihály irodalomtörténész tanulmányában úgy értelmezte a szászok és magyarok közötti megkülönböztetést, hogy azáltal az erdélyi protestantizmus szervezeti kettéválása történt meg: *”Az utoljára még latin nyelven megfogalmazott törvény a protestantizmus végleges szervezeti kettéválását szentesíti: van szebeni vallás, amelynek püspöke alá tartozik minden, a szász területeken élő protestáns gyülekezet, s van kolozsvári vallás, amelynek püspöke felügyeli mindazon gyülekezetek életét, amelyek a magyarok lakta területeken alakultak.”*⁸

A két protestáns vallás vallásügyi kérdésének szabályozása céljából János Zsigmond fejedelem 1564. június 4-ére Tordára részleges

⁵ Az erdélyi egyházakban az 1560-as évek elején Nyugat-Európához hasonlóan a protestantizmus egyik legfontosabb kérdésévé váltak az úrvacsorai, majd ezt követően Isten hármasságáról szóló teológiai viták.

⁶ Balázs Mihály: Megjegyzések János Zsigmond valláspolitikájáról. In: Uő: Hitújítás és egyházalapítás között. Tanulmányok az erdélyi unitarizmus 16–17. századi történetéről. A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 8, Kolozsvár, 2016, 39. p.

⁷ Articuli Statuum et Ordinum trium nationum Transsylvaniensium in parciali eorum congregatione, Anno Domini 1564. ex edicto sacrae electae regiae Majestatis Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. in civitate Segesvár celebrata edicti ac Majestati suae Sacrae exhibiti. Ld. Szilágyi Sándor (szerk.) Erdélyi Országgyűlési Emlékek történeti bevezetésekkel. II. köt. Budapest, 1875–1898. 223–224., 226–227. p. (A továbbiakban: Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési Emlékek, II.)

⁸ Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési Emlékek, II. 231–232. p.

országgyűlést hívott össze. Az országgyűlésen elfogadták, hogy a római katolikusok, a lutheránusok és a kálvinisták (reformátusok) teljes vallásszabadságot kapjanak, azzal a feltétellel, hogy egyik felekezet lelkésze sem erőszakolhatja rá hitét és meggyőződését egyházközségére, amennyiben az más tanítást vall. Mindegyik egyházközség saját lelkészt válasszon és tartson.

A tordai országgyűlésen harmadik bevett vallásként a református vallást fogadták el.⁹ A három bevett vallás vallásszabadságát biztosították az 5. tc. alapján.¹⁰ Az 1564-ben tartott országgyűlésen és zsinaton megerősödött és törvényességet nyert kálvinista egyház arra törekedett, hogy a katolikus és lutheránus egyház fölé emelkedjen, az

⁹ „Az állam, mint felekezeteken felül álló főhatóság, éppen a ref. vallás befogadásánál jár el a legöntudatosabban. Az országgyűlés által elrendelt zsinatok, az ide kiküldött országos biztosok, a ius superinspectionis lelkiismeretes gyakorlásáról, s az 1557-ben megvetett alapok szilárd fenntartásáról tanúskodnak. A ref. vallás befogadása nem erőszakkal kikényszerített cselekvény, de nem is az általános közhangulatnak a saját maga javára való megnyilatkozása, hanem olyan tény, melynek végrehajtása előtt a közérdek megóvása szempontjából szükséges óvintézkedések végrehajtottak és csak akkor mondatott ki a receptio, midőn kitűnt, hogy az a közszükségnek megfelelő és az állami érdekekre veszélytelen.” Ld. Pokoly József: Az Erdélyi Református Egyház története. (Az egyházi intézmények története), Az Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület állandó Igazgatótanácsának megbízásából. IV. köt. Budapest, 1905. 17.p.

¹⁰ „Továbbá, mivel a vallás ügyében, különösen pedig az úrvacsora kiszolgáltatása ügyében egyrészt a kolozsvári magyar egyház, másrészt a szebeni szász nemzetiségű papok és superintendensek között eddigelő vitatkozások, vetélkedések, küzdelmek és hitfelfogások fordultak elő, hogy az efféle egyenetlenkedés megszüntetessék mind a két fél lelkiismerete megnyugtattassék, a honlakók nyugalma tekintetéből rendeltetik, mindkét félnek, akár a kolozsvári akár a szebeni egyházaknak szabad legyen azt a vallást és tant követni, amely nekik tetszik, úgy azonban, hogy ha a lelkipásztor valamely város- vagy községnek a kolozsvári egyház vallását és tanát akarja hirdetni, arra a népet nem erőszakolhatja, hanem azt a vallást és tant kell hirdetnie, melyet az illető város vagy község óhajt, különben az ellenkező pap elmozdítható. Ezt követendő a szebeni vagy kolozsvári ekklesia hitfelfogásához akar csatlakozni, vagy a szerint akar az úrvacsorával élni, a szebeni superintendencia kerületében levő faluból úrvacsoravétel végett mehessen át a kolozsvári hitvalláshoz tartozó faluba, ellent nem állván senki akadályozása, neheztese, bántalmazó gúnyja, sőt nevetése is.” - Ld. Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési Emlékek, II. 231-232. p.

erőviszonyokat megváltoztassa és vallási hegemóniát gyakorolhasson fölöttük. Az egy évvel később, 1565. június 22-én tartott kolozsvári országgyűlésen János Zsigmond fejedelem a vármegyei nemesiség birtokán egyházi szolgálatot végző plébánosoknak kisebb megszorításokkal elengedte a megerősítési díjat (*Census cathedraliticus*).¹¹ A szász lutheránusoknak azonban fenntartotta azt. A székelyföldi protestánsoknak viszont elengedte, de a római katolikusoknak a fizetési kötelezettséget meghagyta.¹²

A következő évben, 1566. március 10-én Tordára egybehívott országgyűlésen az úrvacsorai hitviták miatt keletkezett nézeteltérés arra ösztönözte a fejedelmet, hogy indítványozza az országgyűlésnek a katolikus egyházi személyek kiutasítását az országból. Az elfogadott határozat ellentétes volt az addigi országgyűléseket jellemző toleráns szellemiséggel.¹³ Ezt az országgyűlési határozatot nem teljesítették a

¹¹ A *census cathedraliticus*, mint püspöki jövedelem, a fejedelmi kincstárba folyt. A megerősítést a fejedelem végezte.

¹² „Az székelyföldön való cathedralicumot is őfelsége az ország könyörgésére az ministereknek, kik tiszta evangéliumot hirdetnek, és az Krisztus szerzése szerint az sacramentumokat szolgáltatják, keresztyéni kegyességből kegyelmesen megengedte. Az pópások pedig, miért, hogy az ő régi jövedelmek éppen megtartatnak, s öreg misékből, keresztyéből, purgatóriumból, lelkeknek megszabadításából, búcsújárásból és érdemeknek osztogatásából, és efféle érdemek gyűjtéséből tartozzanak az cathedralicumot régi szokás szerint megadni.” Ld. Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési Emlékek, II. 289. p.

¹³ „Végezetre, miért, hogy az úr istennek jóvoltából az evangéliomnak világosságát az ő felsége birodalmába mindenütt felgerjesztette, és kívánja, hogy az hamis tudomány és tévelygések az anya szent egyházból kitisztittassanak, egyenlő akarattal végeztetött, hogy aféle egyházi renden való személyek, kik az pápai tudományhoz és emberi szerzéshez ragaszkodtanak, és abból megtérni nem akarnak, az ő felsége birodalmából mindenönnen kiigazittassanak. Az váradi káptalannak ő felsége ez jövő virágvasárnapot hagyta, kik, ha megakarnak térni, házokban, szőlőjokban, marhájokban, jószágoktól elválva, kiket ő felsége magának akar tartani, békeséggel megmaradhatnak, ha pedig az istennek ígését nem karják venni, személyekben, marhájokkal egyetembe valahova akarnak menni, szabadon elbocsáttassanak.” - Ld. Az magyar országbelieknek és erdélyországbeli három nemzetnek, székelyeknek és szászoknak, ez elmúlt Reminiscere vasárnapjára hirdettetett thordai rész szerint való gyűlésbe, közönséges akaratból szerzetetett articulosi 1566. Ld. Szilágyi Sándor: Erdélyi Országgyűlési Emlékek, II. 302. p.

kialakult politikai viszonyok miatt. Az 1566. november 30-án Nagyszébenben ülésező erdélyi országgyűlés visszavonta a katolikusok ellen hozott határozatot. A rendek kimondták azt, hogy a római katolikusok, a lutheránusok és a kálvinisták szabadon gyakorolhatják vallásukat.

Az úrvacsorai hitvitákat a Szentháromság-tan körüli viták követték. Az unitárius hitelveket Blandrata György orvos¹⁴ és Dávid Ferenc¹⁵ lelkész képviselték és terjesztették. A Szentháromságról szóló új tan miatt 1566-ban több zsinatot és hitvitát tartottak Tordán¹⁶, Gyulafehérvárott és Marosvásárhelyen¹⁷. A teológiai szempontból egyre jobban eltávolodó felek írásba foglalták a Szentháromságról szóló teológiai nézetüket. Blandrata György és Dávid Ferenc teológiai ellenfele Méliusz Juhász Péter¹⁸ debreceni püspök volt. Eredménytelen próbálkozásai után visszatért Debrecenbe, ahol 1567. február 24-re egybehívta a zsinatot. Ezen a zsinaton született meg a debreceni

¹⁴ Blandrata György az itáliai Saluzzóban született 1515-ben és meghalt Gyulafehérvárott 1588. május 5-én. Olasz származású orvos, reformátor. János Zsigmond fejedelem udvari orvosa és erdélyi tanácsosa volt.

¹⁵ Dávid Ferenc, teológus, reformátor. Születési neve Franz David Hertel volt. Kolozsvárott született 1520 körül és meghalt Déván 1579. november 15-én. Az Erdélyi Unitárius Egyház megalapítója és első püspöke volt 1568-tól haláláig.

¹⁶ *Capita Consensus Doctrinae de vera trinitate – Theses at Anthiteses ...* L. Lampe, *Hist. Eccl.* 147-149. p.

¹⁷ *Sententia Concors Pastorum et Ministrorum Ecclesiae Dei Nationis Hungaricae in Transsylvania, De propositionibus Doctoris Georgii Blandratae et Francisci Davidis etc. in Disputatione Albensi, coram regia Majestate, An. D. MDLXVI. die Apr. XXV. propositis, Et limitatione Fratrum, qui wx Hungaria predictae Disputationi interfuerunt. In frequenti Synodo Vásárhelyeinsi eodem anno die vero XIX. maji pronunciata et publicata ... etc.* Dávid Ferenc Emlékezései 67. In: Bod Péter *Historia Unitariorum*, 12-26. p.

¹⁸ Méliusz Juhász Péter (más néven Horhi Juhász Péter, Horhi Melius Péter vagy Melius Juhász Horhiban született 1532-ben és meghalt Debrecen, 1572. december 25-én. református lelkész és a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke volt 1561-től haláláig. Teológus és reformátor.

rövid hitvallás.¹⁹ A hitvallásban Méliusz hevesen támadta Dávid Ferencet és követőit. Istenkáromlással és eretnekséggel vádolta meg őket. Ezenfelül az excommunicat²⁰ és a halálbüntetés kiszabását javasolta rájuk. A kialakult feszült helyzetben Dávid Ferenc Gyulafehérvárott nyomdát alapított és kinyomtatta Méliusz ellen írt hitvallását és apológiáját.²¹ A másik két teológiai munkája: a *„Két könyv az Egy atyaistennek, a Fiunak és Szentléleknek hamis és igaz ismeretéről”* toleránsabb hangvételben íródott.²² A szerző azt hangsúlyozta műveiben, hogy az egy Isten-eszme nem új keletű gondolat, mivel azt már az apostolok és az egyházi atyák is terjesztették. A művek felölelték a keresztyén vallás összes hittételét egyháztörténeti összehasonlításban. Dávid Ferenc kifejtette az unitarizmus tanításának lényegét, amelyet bibliai igehelyekkel és példákkal erősített meg. Hangsúlyoznunk kell azt a tényt, hogy a teológiai ellentétek kiküszöbölésére az 1567–1568 között összehívott zsinatokon a vitázó felek nem jutottak egyezségekre és nem született konszenzus közöttük. A teológiai hitvitákból származó vallási és társadalmi feszültségek veszélyeztették az Erdélyi Fejedelemség belső rendjét és békéjét.

A 16. század második felében az Erdélyi Fejedelemség legégetőbb kérdésévé vált a teológiai tanok egyeztetése és elfogadása. Ez a kérdés az erdélyi társadalom minden rétegét érintette. Különösen a társadalom elitjét és annak politikai rétegét foglalkoztatta a teológiai kérdé-

¹⁹ Brevis Confessio Pastorum ad Synodum Debrecini. 24, 25, 26 febr. An. D. 1567. celebratam convocatorum. Debrecini Excudebat Michael Török A.D. 1567. A művet magyar nyelven is kiadta Méliusz a következő cím alatt: A Debrecenbe összegyűlt keresztyén prédikátoroknak igaz és szentírás szerint való vallások. Debrecenben nyomtatta Török Mihál. 1567.

²⁰ Az egyházból való kitiltásukat és kiátkozásukat jelentette az 'excommunicatio'.

²¹ Refutatio Scripti Petrii Melii, quo nomine Synodi Debrecinae docet Jehovalitatem, et trinitarium Deum Patriarchis, Prophetis et Apostolis incognitum, Albae Juliae, excudebat Typographus Regius Raphael Hoffhalter, Anno Christi Domini MDLXVII.

²² De falsa et vera unius Dei Patris Filii et Spiritus Sancti Cognitione, libri duo. Authoribus ministris Ecclesiarum consentientium in Sarmatia et Transsylvania. I. Thessal. 5. Omnia probate, quod bonum est, tenete. Albae Juliae. Hogy a lengyel unit. reformátorokkal összeköttetésben állottak az erdélyiek, azt e cím is mutatja.

seken alapuló béke és konszenzus megteremtése. Az 1568. január 16-án Tordán tartott országgyűlés elfogadta a tordai vallásügyi határozatot: a *tordai ediktumot*. A dokumentum megszületése egy szükségszerűen létrejött bölcs politikai és egyházjogi döntés eredménye volt.²³

Az 1568-as tordai országgyűlés egyházjogi jelentősége az erdélyi vallásszabadság és a vallási tolerancia kihirdetésében

Az 1568-as tordai ediktum törvénybeiktatásával és a vallási tolerancia²⁴ kihirdetésével az Erdélyi Fejedelemség vallásjogi szempontból megelőzte a 16. századi Európa legfelvilágosultabb államait. A 16. századi Európa katolikus és protestáns egyházai nem ismerték a vallásszabadság és a vallási tolerancia semmilyen formáját. A korabeli római katolikus és a nyugat-európai protestáns egyházak eretnecség-

²³ Gudor Botond erdélyi történész így fogalmazta meg a tordai ediktum létrejöttének okát: „A társadalmi feszültségek veszélyeztették az új állam identitását. A teológiai disputát indítványozó fejedelem, következetesen alkalmazva abszolút hatalmát, a döntés felelősségét átruházta az országgyűlésre, amelyet utóbb a zsinatok együttlélési normájává tett. Ez volt az ország megmaradásáért tett szent egyezség, amely politikai pragmatizmusában visszautal az államérdek mozgatta valláspolitikára.” Ld. A „*recepta religiók*” évszázadai Erdélyben. Egyháztörténeti tanulmányok. (A kötetet szerkesztette és lektorálta Kolombán Vilmos József.) Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek, 25. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár, 2019. 67. p.

²⁴ A vallási tolerancia 16-17. századi Királyi Magyarország történetéről annak alapján kell véleményt formálnunk, hogy a kérdéskör teológiai, filozófiai és egyháztörténeti megítélése eltérőek voltak a különböző felekezeteknél és világnézeteknél. A szemantikai értelmezés alapján a tolerancia a latin 'tolero', 'elvisel', 'eltűr' szóból származik. A katolikus lexikon alapján „a vallási türelem egyik fajtája, a pluralizmus társerénye. A keresztyén ember a maga hitbeli meggyőződésével pluralista társadalomban él, mely attól sokféle, hogy a sikeres életről vallott egymástól eltérő, egymással vetélkedő elképzelések hatnak benne és nehezítik a közös célok megvalósítását. A tolerancia az emberiesség erénye, ezért kívánatos. Nem közömbösség, hanem a másik ember eltérő lelkiismeretének aktív tiszteletben tartása... a jog, hogy mindenki a lelkiismerete szerint cselekedjék, a személy emberi méltóságából származik...” Dr. Viczián János (Szerk.), Magyar Katolikus Lexikon. XIV. Szent István Társulat, Budapest, 2009. 138-139.p.

nek minősítettek minden olyan teológiai és vallási kérdést, amely elterést mutatott az övéktől, és mint Isten elleni bűnt, halállal sújtották a más nézeteket vallókat.

Mályusz Elemér történész a protestáns divergenciák termékének tekintette az erdélyi vallási tolerancia létrejöttét: *„A vallási türelem eszméje úgy, amint az európai kultúrkörben érvényesült, kétségtelenül protestáns eredetű. Nem a katolicizmussal folytatott harcban alakult ki, megfogalmazásában a nagy, történeti egyházaknak, a lutherinek és kálvininak nem is volt részük. Ellenkezőleg, velük szemben kellett azt diadalra juttatni azoknak a szektáknak, amelyek Hollandiában és Angliában a vallási individualizmus érvényesülésének minden következményét radikálisan le akarták vonni. A protestantizmus belső küzdelmeinek eredménye volt tehát az a felfogás, hogy a hit az ember legbensőbb egyéni ügye, amelynek megváltoztatására senki sem kényszeríthető, éppen mert az a lélekben gyökerezik. Az egyéniség lelki jogainak ez az elismerése és tisztelete úgy hangzik a barokk korban, a XVII. század közepén, mintha a szó egy másik világból jönne. A humanumnak ez a gondolata közvetlenül és feltűnésével egyidejűleg jutott el Magyarországra.”*²⁵

János Zsigmond fejedelem az erdélyi rendekkel együtt a szabad gondolkodás és szabad igehirdetés elvét elfogadva, a nyugat-európai országoktól eltérően nem tűzzel és vassal irtotta a vallás- és lelkiismereti szabadságot, hanem hitvitákon tárgyalták meg a különböző hit-tételeket és vallási nézetkülönbségeket.²⁶ Az 1568-as tordai vallásbéké kihirdetésével a fejedelem és az erdélyi rendek a szászországi és

²⁵ Mályusz Elemér: A Rákóczi kor társadalma. In: Lukinich Imre (szerk.): Rákóczi Emlékkönyv, II. kötet. Franklin Társulat, Budapest 1935, 54. p.

²⁶ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai. I. (A reformatiotól a bécsi békéig, 1523-1608), Budapest, Franklin Társulat, 1881. 141. p.

svájci reformáció vallási türelmetlenségével szemben a kialakulóban lévő felekezetek közötti békét és toleranciát részesítették előnyben.²⁷

A fejedelem kegyúrként uralkodott és viszonyult az erdélyi felekezeti vitákhoz. A keresztyén vallások védelmezőjeként lépett színre. A békés megegyezést és a vallások közötti toleranciát szorgalmazta.²⁸ Meggyőződéssel hirdette és gyakorolta a vallásújítás jogát. A nyugat-európai uralkodókkal ellentétben ő úgy értelmezte és gyakorolta e jogot, hogy a hitújítás az ő érdeke és kötelessége is egyben, amellyel az ország érdekét is szolgálja.²⁹ Az elkövetkező évtizedekben a vallási tolerancia és szabadság szellemisége határozta meg az erdélyi valláspolitikát.³⁰ Benda Kálmán történész summás meghatározásában rávilágít az 1568-as tordai ediktum és vallási tolerancia erdélyi és egyben európai hatására. Véleménye szerint a 16. századi Erdélyi

²⁷ János Zsigmond fejedelem fogalmazványa a vallásszabadságról és a vallási toleranciáról: „[...] a ministereket az igaz vallásért ne kergesse, a könyveket meg ne égesse, senkit hittel az ő vallása mellé ne kötelezzon, ez az oka: mert a mű birodalmunkban, miképp arról országnak végzése vagyon, mű azt akarjuk, hogy szabadság legyen. Továbbá tudjuk, hogy a hit Istennek ajándéka, és a lelkiismeret semmire erőszakkal nem vitethetik – vallotta fejedelmét idézve Dávid Ferenc.” -Dávid Ferenc nyomán Balázs Mihály: Megjegyzések János Zsigmond valláspolitikájáról. In: Uő: Hitújítás és egyházalapítás között. Tanulmányok az erdélyi unitarizmus 16–17. századi

történetéről, A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 8, Kolozsvár 2016. 54. p.

²⁸ Dr. Csíki György: *A vallásszabadság törvénybeiktatása*. Keresztény magvető. 75. (1943) No. 3., 126. p., Gyimesi Pálma: *Szekfü Gyula és ifjabb Révész Imre kapcsolata*. Történeti tanulmányok. XIX. (2011) 91. p.

²⁹ Pálffy Géza történész meglátása alapján: „Szapolyai fia – reneszánsz udvara kiépítése mellett – kitűnt a protestantizmus támogatásával is. Ez alapvető szerepet játszott abban, hogy – a királysághoz hasonlóan – a 16. században Erdély is vallást váltott, sőt itt a radikálisabb áramlatok is pártfogásra találtak.” Ld. Pálffy Géza: *A tizenhatodik század története*, Bp., 2000, 116. p.; Uő, Magyarország Mohács után: az útkeresés évszázada (1526–1606) = Magyarország története, főszerk. Romsics Ignác, Budapest., 2007 (Akadémiai kézikönyvek), 345. p.

³⁰ Péter Katalin: *Tolerancia és intolerancia a 16. századi Magyarországon*. Egyháztörténeti Szemle, 7. évf. (2006) 2. sz. 73–83. p.

Fejedelemség vallási toleranciájával példát mutatott egész Európának.

Az 1568. január 6-13. között tartott tordai országgyűlésen fogalmazták meg a vallásszabadságot és a vallási toleranciát.³¹ Nemzetközi jelentősége abban rejlett, hogy a világon először az Erdélyi Fejedelemségben, az 1568-ban tartott Tordai országgyűlésen mondták ki, hogy mindenki azt a vallást gyakorolhatja, amely felfogásával megegyezik. Az országgyűlésen elfogadták, hogy a hit Isten adománya, amely hallásból származik, Isten Igéjének hirdetése által.³² Az 1568-as tordai ediktum teológiai és vallásjogi értelmezésével kapcsolatban megoszlanak a vélemények. A teológusok, történészek és jogtudósok egy része az egyéni lelkiismereti szabadság kodifikációját látja abban, egy másik csoport pedig az ediktumot valós tartalom nélkülinek véli. A harmadik csoport határozottan hirdeti, hogy a vallásszabadság és a

³¹ Az országgyűlési határozat érdekessége az, hogy pontosan idézi és hivatkozik arra a bibliai helyre, amely a teológiai indoklás forrása is. Ez a Rómaiakhoz írt levél 10. fejezetének 17. verse. (Ergo fi des ex auditu, auditus autem per verbum Christi). Az 1568-as Tordai ediktum szövege így szól: „*Urunk ő felsége miképen ennek előtte való gyűlésibe országával közönséggel az religió dolgáról végezött, azonképen mostan és ez jelenvaló gyűlésébe azont erősíti, tudniillik, hogy midőn helyökön az predikátorok az evangyeliomot prédikálják, hirdessék, kiki az ő értelme szerint, és az község ha venni akarja, jó, ha nem pedig, senki kényszerítéssel ne kényszerítse az ű lelke azon meg nem nyugodván, de oly predikátort tarthasson, az kinek tanítása ő nekie tetszik. Ezért pedig senki az superintendensök közül, se egyebek az predikátorokat meg ne bántassa, ne szidalmaztassék senki az religióért senkitől, az elébbi constitutiók szerint, és nem engedtetik ez senkinek, hogysenkit fogsággal, avagy helyéből való priválással fenyegessön az tanításért, mert az hit istennek ajándéka, ez hallásból lészön, mely hallás istennek ígéje által vagon.*” Ld. Az Erdélyországbéli három nemzetül magyarországbéli atyánkfiaival egyetembe való végezésink, melyeket végeztünk ez mostani rész szerint való gyűlésünkbe, kit urunk ő felsége elmúlt Vízkereszt napjára tétetett vala ide Tordára 1568. esztendőben. Szilágyi Sándor: *Erdélyi Országgyűlési Emlékek történeti bevezetésekkel*. 2. Budapest, 1875-1898. 34. p.

³² Dr. Szabó Dávid: *Az 1568. évi tordai országgyűlés határozata a vallásszabadságról és az erdélyi unitarizmus*. Keresztény magvető 102. évf. (1996) 3. sz. 170. p.

tolerancia Erdélyben sohasem erősödött meg a mai modern értelmezés alapján.³³

Az 1568-as tordai országgyűlésen társadalmi, egyházi és teológiai kérdésekről döntöttek. Az erdélyi bevett vallások rendszerét, a *recepta religio* elvét csak 1571-ben fogadták el, amikor az unitárius vallást a négy bevett vallás közé emelték.³⁴ A 130 éves múltra visszatekintő politikai tolerancia eredménye volt az 1568-ban kihirdetett vallási tolerancia, amely emberi jogként tisztelt minden olyan vallási meggyőződést, amely a Szentírás alapján fogalmazta meg tanítását és az állam által elismert 'bevett vallások' kategóriájába tartozott.³⁵

Az 1568-as Tordai országgyűlés a szabad vallásválasztás és gyakorlás mellett a különböző keresztyén/keresztény bevett és megtűrt vallások együttélését, gyakorlását törvényben biztosította. Ezt a törvényt, a négy bevett vallás közötti jogegyenlőséget az országgyűlés az erdélyi alkotmány egyik alappillérvé tette. A fejedelmi hatalom és az országgyűlés támogatásával a létrejövő felekezetek képviselői az egész ország érdekét szolgálva egyfajta valláspolitikai és teológiai megegyezést hoztak létre. A tordai ediktum megfogalmazásával az erdélyi országgyűlés biztosította a létrejött vallásfelekezetek közötti békét és jogaik gyakorlásának a lehetőségét.³⁶

A '*recepta religio*' elve érvényesült a 16. századi Erdélyben. Az 1568-as Tordai országgyűlésen törvénybe iktatott vallásszabadság és

³³ Király, Béla: *The Sublime Porte, Vienna, Transylvania and the dissemination of Protestant Reformation in Royal Hungary, Tolerance and Movements of Religious Dissent in Eastern Europe*, szerk. Király, Béla. Columbia University Press, New York, 1975. 199–221. p.

³⁴ Endes Miklós: *Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története*. Budapest, 1935. I. 141. p. -Trócsányi Zsolt: *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 2005. 93. p.

³⁵ A bevett vallások vagy a '*recepta religio*' fogalom alatt az államilag elismert vallásokat értették a 16. századi Erdélyben. A bevett vallások közé tartoztak a katolikus, ev. lutheránus, református és unitárius vallások. Teljes mértékben megillette őket a vallásszabadság, az önkormányzati jog és az állami támogatás.

³⁶ Juhász István: Az erdélyi egyházak együttélésének kérdései a fogarasi vártartományban. In: Juhász István: *Hitvallás és türelem. Tanulmányok az erdélyi református egyház és teológia 1542–1792 közötti történetéből*. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár 1996, 58–59. p.

vallási tolerancia fontos vívmánya - a vallások együttélésének biztosítása mellett -, az adott felekezet vallási meggyőződésének szabad terjesztése volt. Révész Imre egyháztörténész megállapítása ráirányítja a figyelmet arra, hogy az erdélyi vallásszabadság kérdését objektív megközelítésben kell értelmeznünk. A 16. századi politikai, társadalmi és egyházjogi viszonyokat figyelembe véve kell megközelítenünk a vallásszabadság létrejöttének okait és azok hatásait az Erdélyi Fejedelemségben.³⁷

Dr. Csiki György az erdélyi vallási toleranciát valláspolitikai és geopolitikai szempontból vizsgálta és értelmezte. Rámutatott arra, hogy az erdélyi vallási toleranciát a két nagyhatalom közé beékelődött erdélyi államban a kiegyensúlyozott külpolitika és belpolitika biztosította: *„Az erdélyi vallási tolerancia (vallásszabadság) 16-17. századi értelmezésének tisztán látásához szükséges annak teológiai, valláspolitikai és geopolitikai szempontból történő megvizsgálása. Az erdélyi vallási tolerancia és egyezmény létrejöttének és működésének hátterében politikai és valláspolitikai tényezők álltak. A két nagyhatalom között az Erdélyi fejedelemségnek egy kiegyensúlyozott kül- és belpolitikát és a létrejött felekezetek közötti status quot kellett fenntartania. Az 1568-as vallási tolerancia elfogadásával és kihirdetésével a létrejött felekezetek rendjének megszilárdítását alapozták meg. A felekezetek területi joghatóságának és a visitatio canonica jogának megállapítása is ezt szolgálta. A 16-17. századi vallási toleranciát nem lehet és nem szabad összehasonlítani a modern kor vallási toleranciáról szóló felfogásával.”*³⁸

Az Erdélyi Fejedelemségben meghonosodott 'recepta religio' jogrendszere a négy bevett vallás tanításának, hirdetésének gyakorlását, és az istentisztelet, a teológiai tanítás végzésére megválasztott egyhá-

³⁷ Gyimesi Pálma: Szekfű Gyula és ifjabb Révész Imre kapcsolata. In: Történeti Tanulmányok XIX, Debrecen 2011, 91. p.

³⁸ Dr. Csiki György: A vallásszabadság törvénybeiktatása. In: Keresztény magvető. 75.évf. 3. sz. 1943. 126.o, Gyimesi Pálma: Szekfű Gyula és ifjabb Révész Imre kapcsolata. In: Történeti tanulmányok XIX, Debrecen 2011, 91. p.

zi személyek alkalmazásának szabadságát jelentette.³⁹ A négy bevett vallás (felekezet) joghatóságának és a *visitatio canonica*⁴⁰ jogának biztosításával egy jól működő felekezeti együttélés alakult ki. A felekezetek közötti harmónia nagy hatással volt az elkövetkező évtizedekre. A 16-17. századi Erdélyi Fejedelemségnek nagy szüksége volt a bevett vallások és a megtűrt vallások közötti békére és kölcsönös tiszteletre.

A tordai vallásszabadság és a vallási tolerancia a szentháromság-tanról szóló hitviták és az erdélyi országgyűlések tükrében (1568-1517)⁴¹

Az 1568. évi gyulafehérvári hitvitán részt vettek János Zsigmond fejedelem, Csáki Mihály kancellár, Békés Gáspár kamarás és az udvari tanács tagjai. A katolikusok részéről Mathias Hebler, Károlyi Sebestyén, Heltai Gáspár, Szigeti Miklós, az unitáriusok részéről Szegedi Lajos, új tordai lelkész, Csázmai István gyulafehérvári lelkész, Sztárai Miklós és Kárádi Pál temesvári lelkészek. Az ülés jegyzői Synnig

³⁹ Szilágyi Sándor: *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. II. köt. Budapest, 1875-1898. 267. p.

⁴⁰ A 'visitatio canonica' (kánoni látogatás) a katolikus egyházban a megyéspüspök hivatali kötelezettsége, amelynek értelmében egyházmegyéjét évente részben vagy egészében meg kell látogatnia. A püspöki látogatásokon öt év alatt az egész egyházmegyét bejárta. A protestáns egyházakban a 'canonica visitatio'-t az egyházmegye esperese végzi évente az egyházmegyei tanácsosokkal együttműködve. Ld. <https://lexikon.katolikus.hu/C/canonica%20visitatio.html>, (Letöltés: 2024.04.24.), Varga Imre: „A canonica visitatio (Fogalma, rövid története, jelentősége)”, *Vigilia* 42., 2. sz. (1977): 104–108. p., 104.p., Molnár Lehel: *Az egyházlátogatás vagy canonica visitatio fogalma, kialakulása, rendeltetése, fajtái és gyakorlata*. In: Keresztény Magvető 128. évf. (2022.) 2. sz., 120. p.

⁴¹ A Bocskai István fejedelem (1557–1606) genfi szobrának oldalán olvasható latin nyelvű felirat is jelzi ezt: „*Sacra Caesarea Regiaque Maiestas omnes et singulos status et ordines regni in sua religione et confessione nusquam et nequaquam turbabit nec per alios turbare et impediri sinet. Verum omnibus praedictis statibus et ordinibus liber religionis ipsorum usus et exercitium permittetur. Hungariam per Hungaros nativos possedebit. Officia regni Hungaris et nationibus ei annexis idoneis nullo interposito religionis discrimine conferet Ex articulis pacificationis Viennensis.*” - <https://regi.reformatus.hu/mutat/gondolatok-a-tordai-orszaggyules-jubileuman/> (Letöltve: 2024.02.01.)

János székelykeresztúri lelkész, Fehérvári Márton dési lelkész és Óváry Benedek gyulafehérvári iskolaigazgató voltak.

Az unitáriusok részéről a hitvitázók között jelen volt Dávid Ferenc püspök, Blandrata György orvos, Basilius István kolozsvári lelkész, Hunyadi Demeter enyedi iskolaigazgató, Gyulai Pál gyulafehérvári iskolaigazgató. A reformátusok részéről jelen volt Méliusz Juhász Péter debreceni lelkész, református püspök, Ceglédi György váradi lelkész, Sándor András dévai lelkész, Túri Pál bihari, Klein Lőrinc beszercei lelkész és Károlyi Péter váradi iskolaigazgató.

Dávid Ferenc színre lépésekor két kérdést tett fel:

1. A conciliumok végzései megrontják-e az Isten ígérének igazságát?
2. Azok, akik a Szentírás igaz tanítását hirdetik, megérdemlik-e azt, hogy egyházellenességgel és pártoskodással vádolják meg őket?

Méliusz Juhász Péter két kérdést tűzött napirendre:

1. Az Atya egyedül az egy igaz Isten? vagy
2. Az Atya, Fiú és Szentlélek az egy igaz Isten együtt?

Blandrata György amellettt érvelt, hogy a Szentháromság létjogosultságát bizonyítsák.

Kétségbe bevonta a Szentháromságról szóló tanítást és a Fiúnak az Atyától való származását.⁴²

Az 1568. március 8-án Gyulafehérvárott a fejedelmi palotában tartott Szentháromság tanáról szóló hitvitán a megjelent katolikusok, evangélikus lutheránusok, reformátusok és unitáriusok nem tudtak egyezsége jutni.⁴³ János Zsigmond erdélyi fejedelem elrendelte, hogy az Erdélyi fejedelemség vallási szempontból a vallásszabadság országa maradjon, ahol továbbra is szabadon tarthassanak hitvitákat a vallási tolerancia jegyében.

⁴² Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformatiotól kezdve. I. köt. A reformatiotól a bécsi békéig. (1523-1608). Budapest, 1881. 142. p.

⁴³ Az 1568. március 3-án, Gyulafehérvárott tartott zsinaton a magyarországi és erdélyi lutheránusok, reformátusok és unitáriusok hitvitája zajlott le. – Ld. Pokoly József: *Az erdélyi református egyház története*. I. köt. Budapest, 1904. p. 213-215. p. – Pásztori Kupán István: *Teokratikus tolerancia? A tordai vallásbéké teológiai üzenete*. Keresztény magvető, (2009) 2 sz. 253.p.

A tíz napos gyulafehérvári hitvita után 1568. augusztus 22-én Nagyváradra gyűltek egybe. Méliusz Juhász Péter 22 tételben cáfolta meg Dávid Ferenc és Blandrata György teológiai nézeteit. Dávid Ferenc a vitatételekre „Az egy igaz istenről”⁴⁴ című munkájával válaszolt.

Az 1568. november 14-én Tordára összehívott zsinaton folytatták a váradi hitvitát.⁴⁵ Dávid Ferenc újra fogalmazta az unitáriusok hitelveit és azokat a zsinat elé terjesztette.⁴⁶ A heves teológiai vita a magyarországi és erdélyi reformátorok, lelkészek és tudósok között zajlott. Az erdélyi fejedelem éberrel őrködött a hitelvek szabadságának biztosítása fölött.

Az 1569. év februárjában Medgyesen tartott országgyűlés valósággyi kérdésekben az 1566. évi szebeni és az 1568. évi tordai végzéseket újította meg: „*A religio dolgából így szólunk, hogy az minémű artikulusok először Szebenbe 1566. esztendőbe szent Andrásnap gyűlésbe és annak utána tavalyi esztendőbe Thordán az vízkereszt nap gyűlésbe végeztettenek ez országbeli három nemzettől és magyaror-*

⁴⁴ A mű teljes címe Az Egy ő magatol való Felséges Istenről, es az ő igaz Fiarol, a Nazareti Jesusrol, az igaz Messiasrol, A szent írásból vöt vallástétell. Ld. https://real-r.mtak.hu/674/1/RMK_I_0085-0086-Rath_0015_koll_01-02.pdf (Letöltve: 2024.05.30.)

⁴⁵ *Litterae Convocatoriae ad Seniores Ecclesiarum superioris et inferioris Pannoniae ad indictam Synodum Thordanam ad terium Martii diem editis* Thesibus ibidem disputandis...Albae Iuliae 1568.

⁴⁶ „az isten lényegileg és személyében egy és egyedül való, Atyja Krisztusnak, mindenek teremője, s rajta kívül más teremő nincs. A háromság az Antikrisztus találmánya, az isten különböző nevei nem teszik sem az egységben a háromságot, sem a háromságban az egységet, s akik azt egyes szóból következtetik, bálványimádók és kabalisták, Jézus az, aki Szent Lélektől fogantatott, szűztől született, fiúságát, hatalmát, istenségét Atyjától s nem önmagától kapt, öröktől fogva teremtetése képtelenség. A Szentlélek nem isten, imádni nem kell, mert a próféták és az apostolok ezt nem tanították. Az állat és személy idegen szók, mik a szentírásban nincsenek meg, a symbolumok, conciliumi végzések s az atyák írásai a szenírás zsinormértékére vonandók, s csak az a val egyezők állhatnak meg, mert mind a négy első nagy concilium a szentírással ellenkező sok tévedést szentesített, amit tagadni nem lehet.” Ld. *Demonstratio Falsitatis Doctrinae Petrii Melii, et reliquorum Sophistarum per Antitheses una cum refutatione Antitheseon veri et Turcici Christi, nunc primum Debrecini impressarum*. Psalm. XII...Albae Iuliae. (1568?)

*szágbéli uraink atyánkfiaitól, azok épen minden cikkelyébe helyen maradjanak, kiket könyörgünk felségednek, hogy kegyelmesen mindenekkel megtartasson.*⁴⁷ Néhány hónappal később Tordán egyetlen vallással kapcsolatos határozatot fogadtak el. Az evangéliumra áttért oláhok papjainak egy-egy kalangya búzáat juttassanak.

Az Erdélyi Fejedelemségben az unitáriusok száma megnövekedett és gyülekezeteket alapítottak. János Zsigmond fejedelem újra összehívta a nagyváradai disputációt, amelyre 1569. október 20-25. között került sor. Dávid Ferenc panaszlevelében a nyilvánosság elé terjesztette azt a tényt, hogy a magyarországi református lelkészek a törvény ellenére üldözik az unitáriusokat és botránysan viselkednek velük szemben. Az ügy tisztázására és az üldözések megfékezésére tartották meg a váradai hitvitát. A több napos vitán rész vett a fejedelem és udvara is. A hitvita világi vezetője Békés Gáspár volt. Az unitáriusok képviselőiben megjelent Heltai Gáspár kolozsvári lelkész és író, Kozárváry Pál és Basilius István kolozsvári lelkészek, a református felek részéről pedig Radics Gáspár (Károli Gáspár) gönci lelkész, Erdődi Gáspár, Károlyi Péter, Thuri Pál és Ceglédi György lelkészek. A vita tárgya Isten személyének kérdése, az Ő egyetlen Fiának kiléte és származása, valamint a Szentlélek és a Fiú istenségének kérdése volt. Az erős és heves vitákat a disputatio jegyzőkönyve, hitvallások és prédikációk elkészítése zárta le.⁴⁸

⁴⁷ Az Erdély országbeli három nemzetnek magyarországbeli nemességgel való végezések ez mostani purificatio Mariae napjára rész szerint való gyűlésekben, urunk ő felsége parancsolatjából Medgyesbe szerzetettett Articulusok 1569. esztendőbe. Szilágyi Sándor szerk. Erdélyi Országgyűlési Emlékek, II. 353. V. ö. Gróf Mikó Imre, Erdélyi Történelmi Adatok, III. köt., Kolozsvár, 1858. 273-282. p.

⁴⁸ A váradai disputáról és a korabeli vallási állapotokról számolt be Borsos Sebestyén krónikáiról. Dávid Ferenc, Blandrata György és egy Franken nevű tudós képviselték az unitáriusokat: "Ezek hárman egy akarattal felállíták a Sabelius és Arius eretnek értelmét, mely ellen a kalvinianus papok s prédikátorok eleget hánykolódának ugyan mind disputálással, mind pedig írással, de semmiképpen ellent nem állhatnának. A pópásokat a nép már megutálta volt... ezek csak nézték mi lesz a dologban... Hallottál volna akkor egész Erdélyben mindenfelé, falun, és városon, a köznépnél is nagy disputatiót, étel és ital közben, estve reggel, éjjel és nappal, közbeszédben és predikáló székről, sőt káromlásokat és mód nélkül való kárpálódásokat a két religión levők között. A tudatlan nép nem is tudta mit véljen, mert mind a két vallás, u.m. a Calviniana és Ariana igen keltette magát." Ld. Gróf Mikó Imre: Erdélyi Történelmi Adatok. I. 27-28. p.

A váradi hitvita után a fejedelem egy részországgyűlést hívott egybe Medgyesre 1570. januárjában. A megtartott hitvitán János Zsigmond erdélyi fejedelem az unitáriusokat vette pártfogásába. Az országgyűlés az eretnokség ellen hozott végzést, amely burkoltan az unitáriusoknak szólt.⁴⁹

A több éves hitvitát a Marosvásárhelyen, 1571. január 5-én egybe-hívott országgyűlés zárta le. A fejedelem az országgyűlés elé terjesztette kérelmét, amelyben az unitárius felekezetnek szabad vallásgyakorlást és bevett vallásként való elismerését szorgalmazta.⁵⁰ János Zsigmond fejedelem az 1571. január 5-i Marosvásárhelyen tartott országgyűlésen hitet tett unitárius meggyőződéséről és teológiai nézetéről.

Az országgyűlés határozatát hitviták előzték meg, melyeket követően kihirdették és törvénybe iktatták - a katolikus, evangélikus lutheránus, református vallások mellett -, az unitárius vallás szabad vallásgyakorlatát. Az unitárius felekezetet ünnepélyes keretek között a bevett vallások közé iktatták. Az erdélyi rendek az 1568. évi tordai

⁴⁹ „Az mostan támadott eretnokségek és azok indító megbüntetése felől felséged kegyelmes válaszáat meg szolgáljuk felségednek, hogy felséged legelőször megtekintvén az úr istennek tisztességét és az felséged fejedelmi méltóságát, eféle káromlásokat és eretnokségeket nem szenved országában, hanem végére menvén mind authorit, mind hirdetőit megakarja büntetni, hogy az úr istennek ennél nagyobbharagja is reánk ne szálljon.” Ld. Az Erdélyországbeli három nemzetnek és magyarországbéli nemes urainknak atyánkfiaiának feleletek urunknak ő felségének propositióira. Eredetije a nagyszebeni Bruckenthal-féle muzeumban és Dr. Teutsch superintendens birtokában. Ld. Szilágyi Sándor (szerk.) Erdélyi Országgyűlési Emlékek, II. 368. p.

⁵⁰ „János Zsigmond gondos humanista és katolikus nevelést kap Lengyelországban, korábban viszont a fejedelmi orvos, a szentháromságot tagadó Blandrata György volt a tanítója. E kétféle hatásnak köszönhetően az ifjú király egész életére nyitott marad a hitújítás iránt, és Dávid Ferenc hatására végül is az antitrinitárius irányzat nyeri el rokonszenvét.” Ld. Sebestyén Mihály: *Erdélyi fejedelmek*. Marosvásárhely, 1994, 7. p.

országgyűlés vallásügyi határozatát ismételten megerősítették és érvényben tartották.⁵¹

Összegzés

A 16. századi Erdélyben kihirdetett vallásszabadság és vallási tolerancia egyedülálló volt a 16. századi Európában. Nem volt többé államvallás, a fejedelmi hatalom fölötté állt az egyháznak, de nem volt joga különbséget tenni közöttük.⁵² Erdélyben nem érvényesült az a területi elv, amelyet 1555-ös Augsburgi Békében hirdettek meg. A városokban és a falvakban több felekezet élt együtt. A terület földesura nem szólhatott bele jobbagyai vallási hovatartozásába. Mindenki maga döntött vallásáról és annak gyakorlásáról.

⁵¹ „Felséges kegyelmes urunk, megértettük az felséged kegyelmes izenitetés propositióit, kikben felséged az istenigének predikálását és az mi hazánknak szükségét előnkbe számálja, hogy felséged ilyen kegyelmes gondot visel mi reánk, azt mi felségednek alázatos és hű szolgálatunkkal örökké meg igyekezzük szolgálni. Miért, hogy Krisztus urunk parancsolja hogy először az isten országát és annak igazságát keressük, az isten igéjének predicalása és hallgatása felől végeztetett, hogy a mint ennek előtte is felséged országaival országaival elvégezte, hogy az isten igéje mindenütt szabadon predikáltassék, az confessióért senki meg ne bántassék, se predikátor, se hallgatók, de ha valamely minister criminalis excessusba találtatik, az superintendens megítélhesse, minden functiójától priválhassa, az után az országból kiűzetessék.” Ld. Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformatiotól kezdve. I. köt. A Reformatiotól a bécsi békéig. (1523-1608) Budapest, 1881. 151., Az Erdélyországbeli három nemzetnek és Magyarországbeli uraknak és nemeseknek végzések és articulusok. Szilágyi Sándor (szerk.) Erdélyi Országgyűlési Emlékek, II. 374. p.

⁵² Ennek bizonyítéka Dávid Ferenc gondozásában megjelent jegyzőkönyve: „Műtőlünk és a műeinktől tűnektek semmi bántástok nem volt. Hogy kedig Melius Péternek a mű szónkat megmondották, hogy a mű birodalmunkban nem pápalkodik, és a ministereket az igaz vallásért ne kergesse, a könyveket meg ne égesse, senkit hittel az ő vallása mellé ne kötelezzen, ez az oka: mert a mű birodalmunkban, miképp arról ország végzése vagyon, mű azt akarjuk, hogy szabadság legyen. Továbbá tudjuk, hogy a hit Istennek ajándéka, és a lelkiismeret semmire erőszakkal nem vitethetik. Ezokáért, ha ez határban meg nem marad, szabadon a Tiszán túl mehet.” Ld. A nagyváradi disputatio, (kiad. Nagy Lajos és Simén Domokos), Kolozsvár, 1870. 130–131. p.

Az Erdélyi Fejedelemség politikai és egyházi életét 1690-ig a tor-dai vallásszabadság szellemisége határozta meg. Az erdélyi alkotmányosság és jogrendszer egyik alappillére az etnikailag és vallásilag sokszínű 16-17. századi Erdélyben is a vallási tolerancia, a nemzetek közötti kölcsönös tisztelet és a multikulturalitás volt.⁵³ Az 1595-ös gyulafehérvári országgyűlésen elfogadott és kihirdetett *'recepta religio'* rendszere törvényes kereteket biztosított az erdélyi vallások együttélésének és a különböző tanítások tiszteletben tartásának: „*Az mi a religio dolgát nézi, végeztük országul, hogy az recepta religioik, tudnillik catholica sive romana, lutherana, calvinistica et ariana libere mindenütt megtartassanak.*”⁵⁴

Az erdélyi vallásszabadsághoz és vallási toleranciához hasonló eredmények a nyugat-európai államokban csak a 18. század végén születtek meg a francia forradalomnak az emberi jogokról szóló nyilatkozatában.⁵⁵ Az erdélyi vallásszabadság kihirdetését és gyakorlatba ültetését a nyugati politikai és egyházi körökben nem ismerték. Az

⁵³ Tazbir, Janusz: A state without stakes: Polish religious toleration int he sixteenth and seventeenth centuries, ford. A. T. Jordan. Warszawa, 1973, Pantowoy Instytut Wydawniczy. 92. p.

⁵⁴ Szilágyi Sándor (Szerk.): Erdélyi Országgyűlési Emlékek (1576-1596), III. Budapest, 1877. 472. p.

⁵⁵ A 17. század második felében az ember természetes jogairól értekeztek politikai gondolkodók, filozófusok és jogtudósok. Egyre többen emeltek szót a vallásszabadság és a vallási tolerancia érdekében. A vallási tolerancia eszméje hatotta át munkásságukat. Közülük kiemelkedett Samuel Pufendorf jogász (1632-1694) és John Locke politikai gondolkodó (1632-1704). Samuel Pufendorf, a neves jogász bibliai idézetekkel alátámasztva érveléseit fejtette ki azon gondolatát, hogy minden embernek joga van a vallása megválasztásához és annak szabad gyakorlásához. Szembe ment a középkori egyház tanításával, amely megszabta és előírta az egyén vallási hovatartozását és vallási életét. Új tanításával hirdette, hogy az egyházi vagy világi felsőbbségnek nincs joga beleszólni az ember vallási meggyőződésébe. Az általa hirdetett vallásszabadság csak elméleti kérdés maradt. John Locke (1632-1704) filozófus híres munkája, az 1689-ben kiadott Levél a vallási toleranciáról (John Locke: An Essay Concerning Toleration and Other Writings on Law and Politics 1667-1683, szerk. J. R. Milton és Philip Milton. Oxford, Clarendon Press, 2006.) csupán filozófiai megközelítése volt a vallásszabadságnak. A vallásszabadság kérdésének gyakorlati megvalósítása azonban elmaradt.

Oszmán és a Habsburg Birodalom közé beékelődött Erdélyi Fejedelemségben Európa nyugati részeit messze megelőzve elsőnek mondták ki a négy vallás szabadságát és egyenjogúságát, megteremtve ezzel az alapvető emberi jogokat.

Felhasznált irodalom

Balázs Mihály: Megjegyzések János Zsigmond valláspolitikájáról. In: Uo: Hitújítás és egyházalapítás között. Tanulmányok az erdélyi unitarizmus 16–17. századitörténetéről. (A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 8.) Kolozsvár, 2016.

Brevis Confessio Pastorum ad Synodum Debrecini. 24, 25, 26 febr. An. D. 1567. Capita Consensus Doctrinae de vera trinitate – Theses at Anthitheses ... L. Lampe, Hist. Eccl. 147-149.

Celebratam convocatorum. Debrecini Excudebat Michael Török A.D. 1567. A művet magyar nyelven is kiadta Méliusz a következő cím alatt: A Debrecenbe összegyűlt keresztyén prédikátoroknak igaz és szentírás szerint való vallások. Debrecenben nyomtatta Török Mihál. 1567.

De falsa et vera unius Dei Patris Filii et Spiritus Sancti Cognitione, libri duo. Authoribus ministris Ecclesiarum consentientium in Sarmatia et Transsylvania. I. Thessal. 5. Omnia probate, quod bonum est, tenete. Albae Iuliae.

Demonstratio Falsitatis Doctrinae Petrii Melii, et reliquorum Sophistarum per Antitheses una cum refutatione Antitheseon veri et Turcici Christi, nunc primum Debrecini impressarum. Psalm. XII...Albae Iuliae. (1568?)

Dr. Csíki György: A vallásszabadság törvénybeiktatása. In: Keresztény magvető. 75.évf. 3. sz. 1943.

Dr. Szabó Dávid: Az 1568. évi tordai országgyűlés határozata a vallásszabadságról és az erdélyi unitarizmus. Keresztény magvető 102.évf. (1996) 3. sz.

Dr. Viczián János (szerk.) Magyar Katolikus Lexikon. XIV. Szent István Társulat, Budapest, 2009.

Endes Miklós: Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története. I-II. Budapest, 1935.

Gróf Mikó Imre, Erdélyi Történelmi Adatok, III. köt., Kolozsvár, 1858.

Gróf Mikó Imre: Erdélyi Történelmi Adatok. I. Kolozsvár, 1858.

Gyimesi Pálma: Szekfű Gyula és ifjabb Révész Imre kapcsolata. In: Történeti tanulmányok, XIX, Debrecen, 2011.

John Locke: *An Essay Concerning Toleration and Other Writings on Law and Politics 1667-1683*, szerk. J. R. Milton és Philip Milton. Oxford, Clarendon Press, 2006.

Juhász István: Az erdélyi egyházak együttélésének kérdései a fogarasi vártartományban. In: Juhász István: *Hitvallás és türelem. Tanulmányok az erdélyi református egyház és teológia 1542–1792 közötti történetéből*. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár, 1996.

Király, Béla: *The Sublime Porte, Vienna, Transylvania and the dissemination of Protestant Reformation in Royal Hungary, Tolerance and Movements of Religious Dissent in Eastern Europe*, szerk. Király, Béla. Columbia University Press, New York, 1975.

Kolumbán Vilmos József (szerk.) *A „recepta religiók” évszázadai Erdélyben. Egyháztörténeti tanulmányok. Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek*, 25. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár, 2019.

Litterae Convocatoriae ad Seniores Ecclesiarum superioris et inferioris Pannoniae ad indictam Synodum Thordanam ad terium Martii diem edditis Thesibus ibidem disputandis...Albae Iuliae 1568.

Mályusz Elemér: *A Rákóczi kor társadalma*. In: Lukinich Imre (szerk.): *Rákóczi Emlékkönyv*, II. kötet. Franklin Társulat, Budapest, 1935.

Molnár Lehel: *Az egyházlátogatás vagy canonica visitatio fogalma, kialakulása, rendeltetése, fajtái és gyakorlata*. In: *Keresztény Magvető* 128. évf. 2. sz. 2022.

Nagy Lajos és Simén Domokos (szerk.) *A nagyváradai disputatio*. Kolozsvár, 1870.

Pálffy Géza: *A tizenhatodik század története*, Budapest, Pannonica Kiadó, 2000.

Pálffy Géza: *Magyarország Mohács után: az útkeresés évszázada (1526–1606)*. In: *Magyarország története*, (Romsics Ignác főszerk.), Budapest, Akadémiai Kiadó, 2007.

Pásztori Kupán István: *Teokratikus tolerancia? A tordai vallásbéke teológiai üzenete*. In: *Keresztény magvető*, 115. évf. 2 sz. 2009.

Péter Katalin: *Tolerancia és intolerancia a 16. századi Magyarországon. Egyháztörténeti Szemle*, 7. évf. (2006) 2. sz.

Pokoly József: *Az erdélyi református egyház története. Az erdélyi ev. ref. egyházkerület állandó igazgatótanácsának megbízásából*. I. köt. Budapest, 1904.

Pokoly József: *Az erdélyi református egyház története. Az erdélyi ev. ref. egyházkerület állandó igazgatótanácsának megbízásából*. IV. köt. Budapest, 1905.

Refutatio Scripti Petrii Melii, quo nomine Synodi Debrecinae docet Jehovahitatem, et trinitarium Deum Patriarchis, Prophetis et Apostolis incognitum, Albae Juliae, excudebat Typographus Regius Raphael Hoffhalter, Anno Christi Domini MDLXVII.

Romsics Ignác (szerk.) Magyarország története. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007.

Sebestyén Mihály: Erdélyi fejedelmek. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 1994.

Sententia Concors Pastorum et Ministrorum Ecclesiae Dei Nationis Hungaricae in Transsylvania, De propositionibus Doctoris Georgii Blandratae et Francisci Davidis etc. in Disputatione Albensi, coram regia Majestate, An. D. MDLXVI. die Apr. XXV. propositis, Et limitatione Fratrum, qui wx Hungaria predictae Disputationi interfuerunt. In frequenti Synodo Vásárhelyeinsi eodem anno die vero XIX. maji pronunciata et publicata ... etc. Dávid Ferenc Emlékezései 67. In: Bod Péter Historia Unitariorum.

Somogyi Ambrus: História Magyar- és Erdélyország dolgairól. Attraktor Kiadó, Gödöllő, 2007.

Szilágyi Sándor (szerk.) Erdélyi Országgyűlési Emlékektörténeti bevezetésekkel. II. köt. Budapest, 1875-1898.

Szilágyi Sándor (Szerk.): Erdélyi Országgyűlési Emlékek (1576-1596), III. köt. Budapest, 1877.

Tazbir, Janusz: A state without stakes: Polish religious toleration int he sixteenth and seventeenth centuries, ford. A. T. Jordan. Warszawa, 1973, Pantswowy Instytut Wydawniczy.

Tazbir, Janusz: A state without stakes: Polish religious toleration int he sixteenth and seventeenth centuries, ford. A. T. Jordan. Warszawa, 1973, Pantswowy Instytut Wydawniczy.

Trócsányi Zsolt: Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 2005.

Varga Imre: „A canonica visitatio (Fogalma, rövid története, jelentősége)”, Vigilia 42., 2. sz. (1977).

Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus története. I. köt. Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor Kiadó, 2004.

Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformatiotól kezdve. I. köt. A reformatiotól a bécsi békéig. (1523-1608) Budapest, Franklin Társulat, 1881.

<https://regi.reformatus.hu/mutat/gondolatok-a-tordai-orszaggyules-jubileuman/> (Letöltve: 2024.02.01.)

<https://lexikon.katolikus.hu/C/canonica%20visitatio.html>, (Letöltve: 2024.04.24.)

https://real-r.mtak.hu/674/1/RMK_I_0085-0086-Rath_0015_koll_01-02.pdf (Letöltve: 2024.05.30.)